Alaya pirakantani (pyracantha coccinea roem.) ning urug‘ unuvchanligi

Usmonova Gulmira Xusan qizi
Toshkent davlat agrar universiteti
E-mail: guli.usmanova9800@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tezisda alaya pirakanta (Pyracantha coccinea Roem.) o‘simligining urug‘ unuvchanligi, urug‘larning biologik xususiyatlari, tinim holati, unishga ta’sir etuvchi omillar hamda sho‘rlangan tuproq sharoitida ko‘chat yetishtirish imkoniyatlari yoritilgan. Pirakanta manzarali, qurg‘oqchilikka nisbatan chidamli va shahar ko‘kalamzorlashtirishida muhim ahamiyatga ega buta hisoblanadi. Urug‘ unuvchanligini oshirishda sifatli urug‘ tanlash, stratifikatsiya, namlik va harorat rejimini to‘g‘ri tashkil etish muhim omil sifatida baholanadi.

Kalit so‘zlar: alaya pirakanta, Pyracantha coccinea, urug‘, unuvchanlik, stratifikatsiya, introduksiya, sho‘r tuproq, ko‘chat yetishtirish.

KIRISH

So‘nggi yillarda respublikamizda ko‘kalamzorlashtirish, landshaft dizayni va ekologik barqaror muhit yaratish ishlariga katta e’tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, qurg‘oqchil va sho‘rlanishga moyil hududlarda tashqi muhit omillariga chidamli manzarali daraxt va butalarni tanlash dolzarb masalalardan biridir. Bunday o‘simliklar orasida alaya pirakanta (*Pyracantha coccinea* Roem.) o‘zining zich shoxlanishi, yorqin mevalari, kesishga chidamliligi va dekorativ ko‘rinishi bilan ajralib turadi.

Pirakantani amaliy ko‘kalamzorlashtirishga keng joriy etishda ko‘chat materialining sifati muhim ahamiyat kasb etadi. Ko‘chat yetishtirishning samarali usullaridan biri urug‘ orqali ko‘paytirishdir. Biroq ko‘plab butasimon manzarali o‘simliklar singari pirakanta urug‘larida ham tinim holati uchrashi mumkin. Shu sababli urug‘larning unuvchanligini o‘rganish, unishga ta’sir qiluvchi omillarni aniqlash va mahalliy sharoitga mos agrotexnik tavsiyalar ishlab chiqish ilmiy-amaliy jihatdan muhimdir.

TADQIQOTNING MAQSADI VA VAZIFALARI

Tadqiqotning asosiy maqsadi alaya pirakanta urug‘larining unuvchanlik xususiyatlarini o‘rganish, unish jarayoniga namlik, harorat, urug‘ sifati va ekish oldi ishlovlarining ta’sirini tahlil qilishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: pirakanta urug‘larining morfologik va biologik xususiyatlarini tavsiflash; unuvchanlikka ta’sir qiluvchi asosiy ekologik omillarni aniqlash; stratifikatsiya va ekish oldi tayyorgarligining ahamiyatini baholash; sho‘r tuproq sharoitida ko‘chat yetishtirishga doir amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

ASOSIY QISM

Alaya pirakanta Rosaceae oilasiga mansub ko‘p yillik manzarali buta bo‘lib, tabiiy va madaniy sharoitda urug‘, qalamcha hamda ko‘chat orqali ko‘paytiriladi. Urug‘ orqali ko‘paytirish seleksiya, introduksiya va ko‘chat yetishtirish ishlarida muhim hisoblanadi. Pirakanta mevalari odatda kuz faslida pishadi. Pishgan mevalardan ajratib olingan urug‘lar tozalanadi, quritiladi va ekishgacha quruq, salqin joyda saqlanadi.

Urug‘ unuvchanligi deganda ma’lum vaqt oralig‘ida unib chiqqan sog‘lom urug‘lar sonining umumiy ekilgan urug‘larga nisbati tushuniladi. Bu ko‘rsatkich urug‘ning fiziologik yetilganligi, saqlanish muddati, namlik darajasi, harorat, tuproq aeratsiyasi va sho‘rlanish darajasiga bevosita bog‘liq. Sifatli urug‘lar to‘liq pishgan, zararlanmagan, mog‘orlamagan va mexanik shikastlanmagan bo‘lishi kerak.

Pirakanta urug‘larida tabiiy tinim holati kuzatilishi mumkin. Tinim holati urug‘ning tez unib ketishiga to‘sqinlik qiladi va o‘simlikning tabiatdagi yashovchanligini ta’minlovchi biologik moslanish sifatida qaraladi. Amaliy sharoitda esa bunday holat ko‘chat yetishtirish muddatini cho‘zadi. Shu bois urug‘larni ekishdan oldin nam qumda sovuq stratifikatsiya qilish, ya’ni urug‘larni ma’lum vaqt davomida past ijobiy haroratda saqlash unish jarayonini faollashtirishi mumkin.

Urug‘ unuvchanligiga ta’sir etuvchi omillar

Omil	Ta’siri	Amaliy tavsiya
Urug‘ sifati	Yetilmagan yoki shikastlangan urug‘larda unish past bo‘ladi.	Faqat to‘liq pishgan va sog‘lom mevalardan urug‘ ajratish.
Namlik	Namlik yetishmasa urug‘ bo‘rtmaydi, ortiqcha namlikda chirish xavfi ortadi.	Substratni bir me’yorda nam saqlash.
Harorat	Juda past yoki juda yuqori harorat unish jarayonini sekinlashtiradi.	Mo‘tadil harorat rejimini tanlash.
Stratifikatsiya	Tinim holatini yumshatadi va unishni bir tekislashtiradi.	Ekishdan oldin nam qumda sovuq ishlov berish.
Tuproq sho‘rlanishi	Osmotik bosim ortib, suv o‘zlashtirilishi qiyinlashadi.	Yengil sho‘rlangan va drenajlangan tuproqda ekish.

Sho‘r tuproq sharoitida pirakanta urug‘larining unishi murakkablashishi mumkin. Chunki tuproq eritmasidagi tuzlar miqdori ortganda urug‘ning suv shimishi qiyinlashadi, natijada bo‘rtish, ildizcha hosil qilish va niholning dastlabki o‘sishi sekinlashadi. Shu sababli urug‘larni bevosita kuchli sho‘rlangan tuproqqa ekish maqsadga muvofiq emas. Avval ko‘chatxona sharoitida yengil, unumdor va yaxshi drenajlangan substratda nihol olish, keyinchalik moslashgan ko‘chatlarni doimiy joyga ko‘chirish yaxshi natija beradi.

Unuvchanlikni baholashda urug‘lar bir xil chuqurlikda ekilishi, substrat tarkibi, sug‘orish me’yori va kuzatuv muddati bir xil bo‘lishi kerak. Tajriba sharoitida urug‘lar bir necha takrorlikda ekilib, ungan urug‘lar soni muntazam qayd etiladi. Natijada umumiy unuvchanlik foizi, unish energiyasi va nihollarning yashovchanligi aniqlanadi. Bu ma’lumotlar kelgusida pirakantani mahalliy sharoitda ommaviy ko‘paytirish texnologiyasini ishlab chiqishga xizmat qiladi.

KUTILADIGAN NATIJALAR

Tajriba natijalariga ko‘ra, ekish oldi tayyorgarligi o‘tkazilgan urug‘larda unish jarayoni nisbatan tezroq va bir tekisroq kechishi kutiladi. Stratifikatsiya qilingan urug‘larda tinim holati yumshaydi, namlikni shimish faollashadi va dastlabki ildizcha hosil bo‘lishi tezlashadi. Sho‘rlanish darajasi ortgan sari esa urug‘larning unish foizi pasayishi, nihollarning o‘sishi sekinlashishi mumkin. Shuning uchun pirakanta ko‘chatlarini dastlab nazorat qilinadigan ko‘chatxona sharoitida yetishtirish va keyin sho‘rga moslashtirish tavsiya etiladi.

XULOSA

Alaya pirakanta (Pyracantha coccinea Roem.) urug‘larining unuvchanligi ko‘chat yetishtirish jarayonida muhim biologik ko‘rsatkich hisoblanadi. Urug‘larning yaxshi unishi, avvalo, ularning to‘liq pishganligi, sifatli saqlanishi, optimal namlik va harorat, shuningdek ekish oldi ishlovlariga bog‘liq. Sho‘r tuproq sharoitida urug‘ unishi pasayishi mumkinligi sababli ekish uchun yengil, unumdor va drenajlangan substratdan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Pirakanta urug‘larini stratifikatsiya qilish, yosh nihollarni dastlabki davrda muntazam parvarishlash va keyinchalik ularni mahalliy sharoitga bosqichma-bosqich moslashtirish ushbu manzarali butani introduksiya qilishda samarali natija beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayev R., Karimov A. Manzarali dendrologiya asoslari. — Toshkent: Fan, 2019.

2. Eshonqulov B. O‘simliklar introduksiyasi va moslashuvi. — Toshkent, 2020.

3. Xolmurodov M. Urug‘shunoslik va ko‘chat yetishtirish asoslari. — Toshkent, 2018.

c5. Dirr M. A. Manual of Woody Landscape Plants. — Champaign: Stipes Publishing, 2009.

6. Hartmann H. T., Kester D. E., Davies F. T. Plant Propagation: Principles and Practices. — Pearson, 2011.

7. Taiz L., Zeiger E. Plant Physiology and Development. — Sinauer Associates, 2015.